

4. Arz ve Talep Gelişmeleri

İktisadi faaliyet 2018 yılı üçüncü çeyreğinde Ekim Enflasyon Raporu'nda ortaya koyulan görünümle uyumlu şekilde yavaşlamıştır. Bu dönemde, ikinci çeyrekte başlayan dengelenme süreci belirginleşmiştir. Net ihracatın güçlü katkısı yurt içi talep kaynaklı yavaşlamanın boyutunu sınırlamıştır.

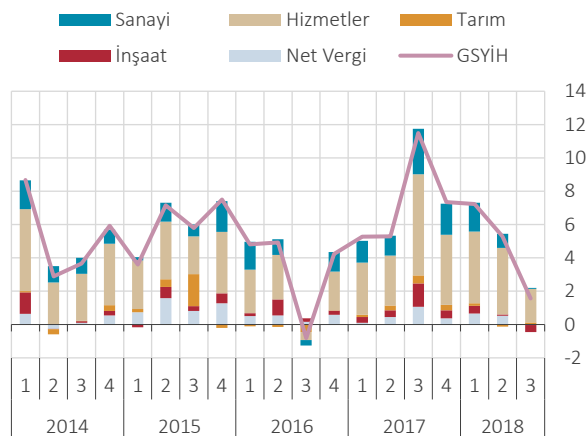
Atılan politika adımları ve alınan tedbirler sonrası finansal oynaklık ve risk primi göstergelerinde iyileşme gözlenirse de, finansal koşullardaki sıkılığın sürmesi yurt içi talebi sınırlamaya devam etmektedir. Dayanıklı mallara yönelik vergi indirimleri, özel tüketim talebinde kısmi bir toparlanma sağlamış, ancak stokların eritilmesi nedeniyle vergi indirimlerinin üretim ve dolayısıyla büyüme üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan, mal ve hizmet ihracatındaki büyümenin ve ithalat talebindeki düşüşün sürmesiyle net ihracat büyümeye yüksek katkı sağlamaya devam etmiştir.

2019 yılı boyunca, enflasyon görünümünde iyileşme ve ülke risk primlerindeki gerilemeyle beraber finansal koşulların iç talepte ılımlı bir toparlanmaya destek vereceği, diğer taraftan net ihracatın büyümeye katkısının süreceği öngörülmektedir. 2018 yılının ikinci yarısında enflasyondaki hızlı yükselişle birlikte gerileyen reel gelirlerin, 2019 yılının başındaki ücret ayarlamaları neticesinde ilk çeyrekte özel tüketime destek vermesi beklenmekle birlikte, işgücü piyasasındaki görünüme bağlı olarak yıl genelinde büyümeye sınırlı bir etkide bulunması öngörülmektedir. Diğer taraftan, gelişmiş ülke para politikalarına ve küresel iktisadi faaliyet görünümüne yönelik son dönemde artan belirsizlikler, gerek sermaye akımları gerekse dış ticaret kanalıyla büyüme üzerindeki aşağı yönlü riskleri canlı tutmaktadır.

4.1 Üretim Gelişmeleri

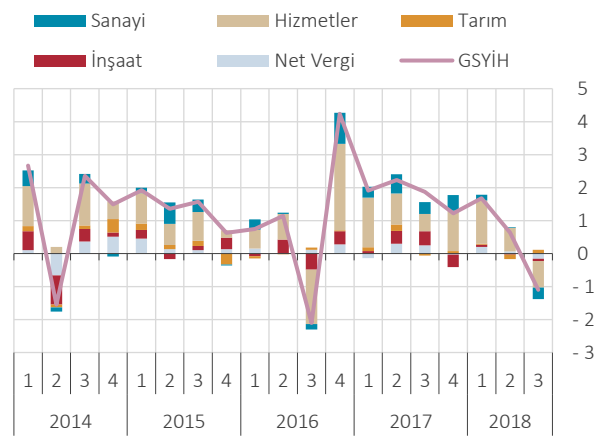
GSYİH 2018 yılı üçüncü çeyreğinde yıllık yüzde 1,6 oranında artmış; mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış olarak ise bir önceki çeyreğe kıyasla yüzde 1,1 oranında daralmıştır. Üçüncü çeyrekte iktisadi faaliyetteki yavaşlama sektörlerin çoğunluğuna yayılmış; gerek yıllık gerekse dönemlik bazda tarım sektörü dışındaki tüm ana sektörlerin büyümeye yaptıkları katkı azalmıştır. Hizmetler sektörü, turizmdeki güçlü toparlanmanın desteğiyle, yıllık büyümeye en yüksek katkıyı yapan sektör olmaya devam etmiştir (Grafik 4.1.1 ve Grafik 4.1.2).

Grafik 4.1.1: GSYİH Yıllık Büyümesi ve Üretim Yönünden Katkılar (% Puan)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

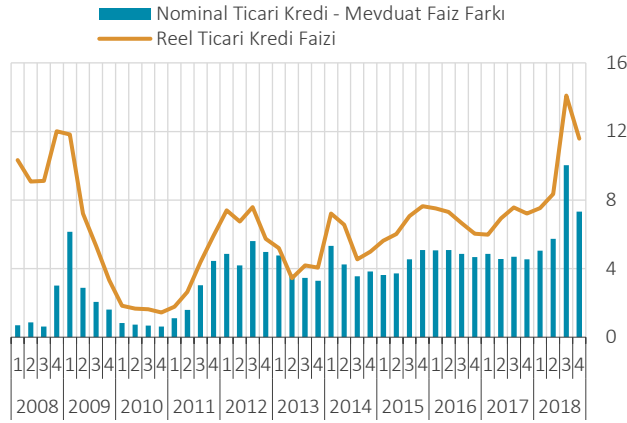
Grafik 4.1.2: GSYİH Çeyreklik Büyümesi ve Üretim Yönünden Katkılar (Mevsimsellikten Arındırılmış, % Puan)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

2018 yılının son çeyreğinde, atılan politika adımları ve alınan tedbirler sonrası finansal göstergeler kısmi bir iyileşme sergilese de, faiz marjı ve risk primindeki yüksek düzeyler korunmuş ve finansman koşullarındaki sıkılık sürmüştür (Grafik 4.1.3).

Grafik 4.1.3: Ticari Kredi-Mevduat Faiz Farkı ve Reel Ticari Kredi Faizi* (Yıllık, Basit, %)

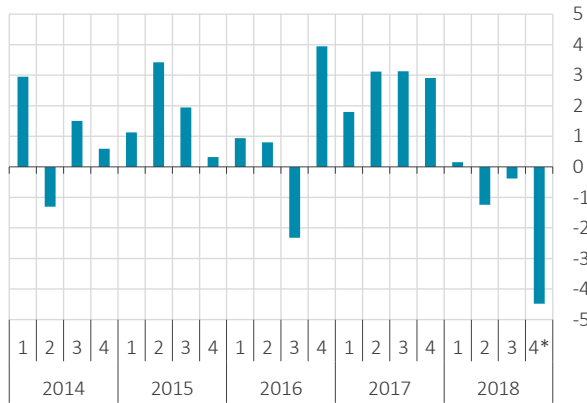

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* 12 ay sonrasına ait TÜFE enflasyon beklentileri ile reelleştirilmiştir.

Sanayi üretimi Ekim-Kasım döneminde üçüncü çeyreğe göre yüzde 4,5 oranında düşüş kaydetmiştir (Grafik 4.1.4). Bu dönemde, iç piyasaya yönelik sektörlerdeki yavaşlama inşaat bağlantılı faaliyet kolları öncülüğünde genele yayılarak devam etmiştir. Kasım ayında yürürlüğe giren vergi indirimlerine konu olan sektörlerden yalnızca mobilya imalatında artış gözlenmesi, diğer sektörlerin satışlarındaki artışın büyük ölçüde stoklardan karşılandığına ve üretime yansımadağına işaret etmiştir. Genel olarak iç talepteki zayıflamaya karşın, ilaç ve savunma sanayi bağlantılı sektörler üretimi desteklemeye devam etmiştir. Öte yandan, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde de kısmi yavaşlama sinyalleri bulunmaktadır. Anket ve ithalat verileri, sanayi üretimindeki iç talep kaynaklı zayıf seyrin Aralık ayında da sürdüğü yönünde sinyal vermektedir (Grafik 4.1.5).

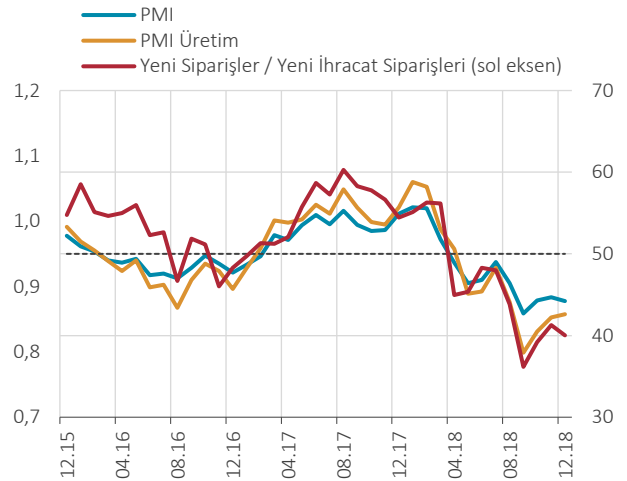
Grafik 4.1.4: Sanayi Üretim Endeksi (Mevsimsellikten Arındırılmış, Çeyreklik % Değişim)

Kaynak: TÜİK.

* Ekim ve Kasım ayları ortalamasıdır.

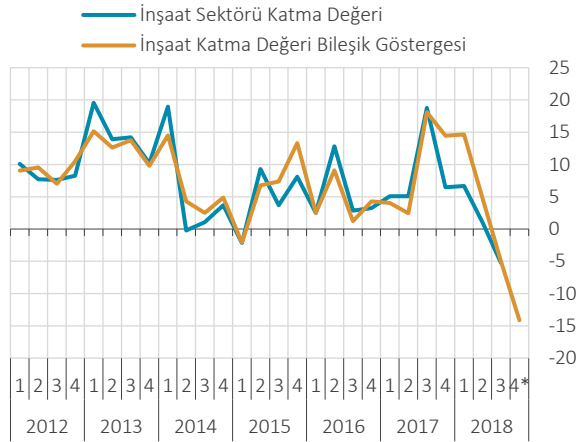
Grafik 4.1.5: PMI ve PMI Üretim (Mevsimsellikten Arındırılmış, Seviye)

Kaynak: IHS Markit.

İnşaat sektörü katma değeri yılın üçüncü çeyreğinde dönemlik bazda gerilemeye devam etmiş; yıllık bazda ise yüzde 5,3 daralarak yıllık büyümeye negatif katkı veren tek ana sektör olmuştur. Sanayi üretimi ve istihdam gelişmeleri ile inşaat sektörü bileşik göstergesi, sektör katma değerinde süregelen düşüşün dördüncü çeyrekte güçlenerek devam ettiğini göstermiştir (Grafik 4.1.6, Grafik 4.3.4). Diğer taraftan, sanayi ve inşaat sektörlerindeki aşağı yönlü gidişata paralel olarak hizmet sektöründe de faaliyet son çeyrekte zayıflamıştır (Grafik 4.1.7). Buna karşılık, turizmle bağlantılı alt sektörlerdeki olumlu görünüm, hizmetler sektöründeki zayıflamayı sınırlamıştır.

Grafik 4.1.6: İnşaat Sektörü Katma Değeri ve Bileşik Göstergesi** (Yıllık % Değişim)

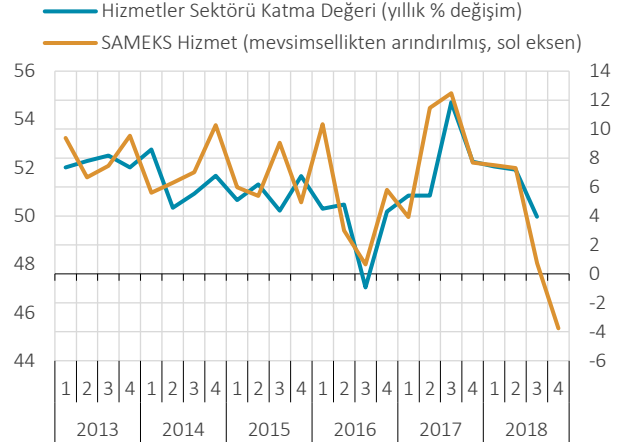

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Kasım ayı itibarıyla.

** Bileşik gösterge, fabrikasyon metal ve mineral maddeler sektörleri yurt içi reel cirolarının yıllık yüzde değişimlerinden elde edilmiştir. Ağırlıklar doğrusal regresyon ile hesaplanmıştır.

Grafik 4.1.7: Hizmetler Sektörü Katma Değeri ve SAMEKS Hizmet Endeksi

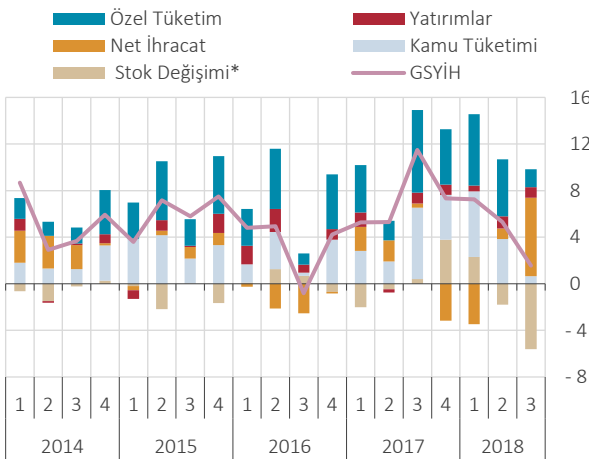

Kaynak: MÜSİAD, TÜİK.

4.2 Talep Gelişmeleri

Üçüncü çeyrek GSYİH verileri harcama tarafından incelendiğinde, ekonomideki yavaşlamanın yurt içi talep kaynaklı olduğu, net ihracatın ise dönemlik bazda gözlenen daralmanın boyutunu sınırladığı görülmektedir (Grafik 4.2.1 ve Grafik 4.2.2). Bu dönemde kamu kesiminin büyümeye doğrudan desteğinin önceki dönemlere kıyasla azaldığı görülmektedir. Mal ve hizmet ihracatı üçüncü çeyrekte turizmdeki güçlü seyrin de desteğiyle artış kaydederken, iç talepteki yavaşlama ve reel kurdaki değer kaybına bağlı olarak mal ve hizmet ithalatı gerilemiştir (Kutu 4.2).

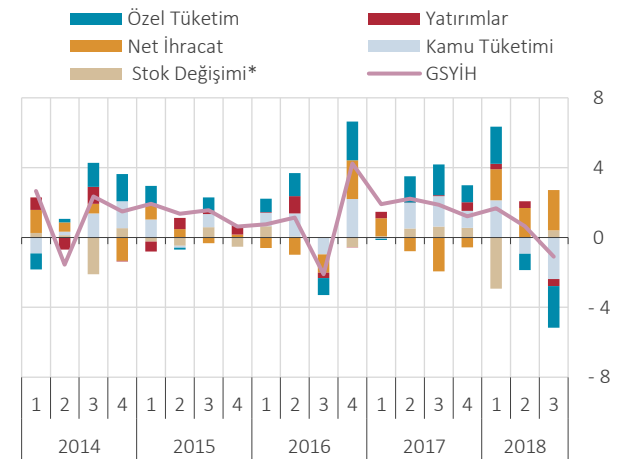
Grafik 4.2.1: Harcama Yönünden Yıllık Büyümeye Katkıları (% Puan)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Stoklar ve zincir endeks yapısından kaynaklanan istatistiksel sapmayı kapsamaktadır.

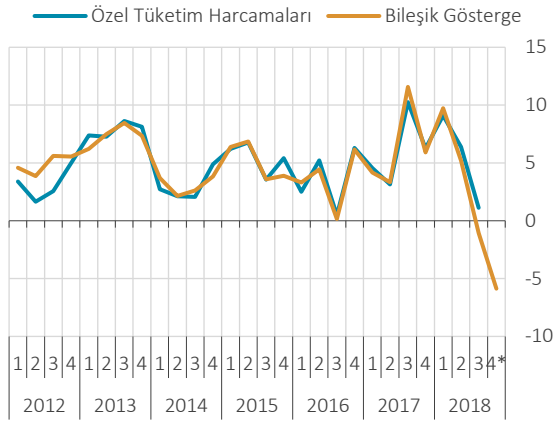
Grafik 4.2.2: Harcama Yönünden Dönemlik Büyümeye Katkıları (% Puan)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Stoklar ve zincir endeks yapısından kaynaklanan istatistiksel sapmayı kapsamaktadır.

Dördüncü çeyreğe ilişkin göstergeler, talep kompozisyonundaki dengelenmenin belirginleşerek devam ettiğine işaret etmektedir. Alınan tedbir ve uygulanan vergi teşviklerinin yurt içi talepteki daralmayı kısmen sınırladığı görülmektedir. Diğer yandan, mal ve hizmet ihracatındaki güçlü seyir bir miktar yavaşlayarak da olsa devam etmiş; iç talebe bağlı olarak gerileyen ithalatın da etkisiyle net ihracat büyümeye yüksek katkısını sürdürmüştür.

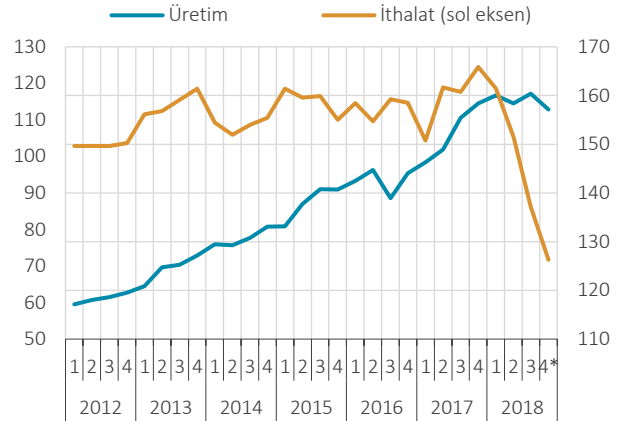
Grafik 4.2.3: Özel Tüketim Harcamaları ve Bileşik Gösterge (Yıllık % Değişim)**

Kaynak: ODD, TCMB, TÜİK.

* Kasım ayı itibarıyla.

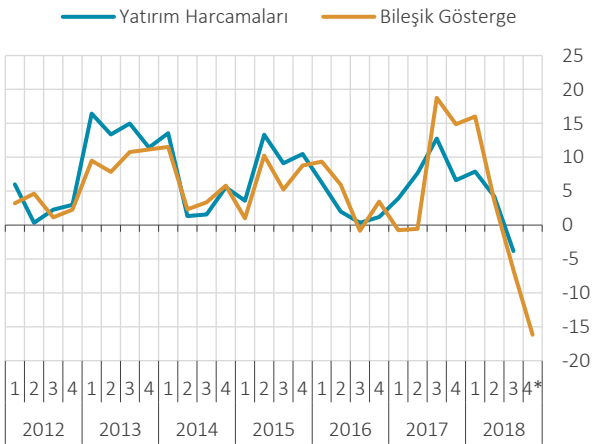
** Bileşik gösterge dayanıksız mallarda sanayi yurt içi reel ciro, dayanıklı tüketim mali ithalat miktar endeksi, otomobil satışları ve perakende satış hacim endeksi yıllık değişimlerinin ağırlıklı ortalamasıdır. Ağırlıklar regresyon analizinden elde edilmiştir.

Bileşik göstergeler, dördüncü çeyrekte özel tüketim ve yatırım harcamalarının yıllık bazda gerilediğine işaret etmektedir (Grafik 4.2.3 ve Grafik 4.2.5). Türk lirasındaki değer kaybı ve finansal koşullardaki sıkılaşma başta binek otomobiller olmak üzere ithal mallara yönelik talepte düşüşe neden olurken, işgücü piyasasındaki ve reel ücretlerdeki bozulma, harcanabilir gelire duyarlı dayanıksız mallar kanalıyla tüketim talebini sınırlamıştır (Grafik 4.2.4).

Grafik 4.2.4: Tüketim Malları Üretimi ve İthalatı (Mevsimsellikten Arındırılmış, 2010=100)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

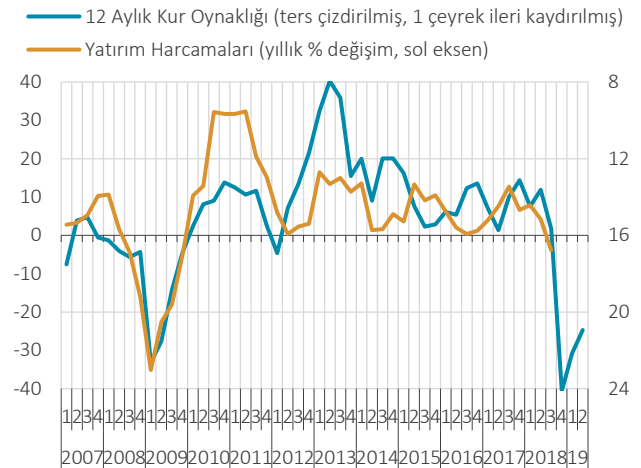
* Ekim ve Kasım ayları ortalamasıdır.

Grafik 4.2.5: Yatırım Harcamaları ve Bileşik Gösterge (Yıllık % Değişim)**

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Kasım ayı itibarıyla.

** Bileşik gösterge diğer metalik olmayan mineral maddeler üretimi, makine ve teçhizat üretimi, sermaye malları sanayi yurt içi reel ciro ve sermaye malları ithalat miktar endeksi yıllık değişimlerinin ağırlıklı ortalamasıdır. Ağırlıklar regresyon analizinden elde edilmiştir.

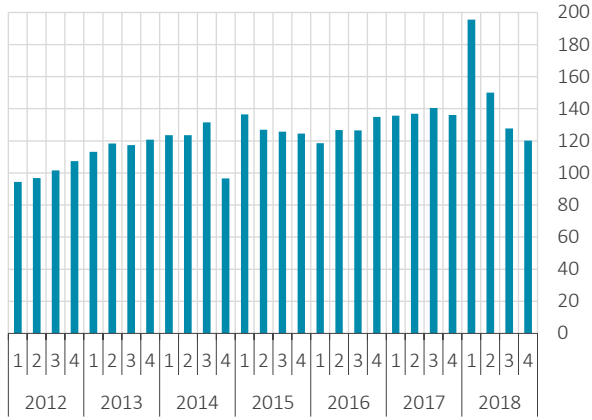
Grafik 4.2.6: Yatırım Harcamaları ve Kur Oynaklığı*

Kaynak: Bloomberg, TÜİK.

* 25 Ocak 2019 itibarıyla.

Finansal oynaklıklar yatırım harcamalarını sınırlamaktadır (Grafik 4.2.6). Buna ek olarak, özellikle inşaat yatırımlarına yönelik kamu harcamalarının azaltılması da son çeyrekte toplam yatırımları sınırlamıştır (Grafik 4.2.7). Diğer taraftan, İktisadi Yönelim Anketi (İYA) verileri, yatırım eğiliminin ihracatçı sektörlerde görece daha yüksek seyrettiğine işaret etmektedir (Grafik 4.2.8).

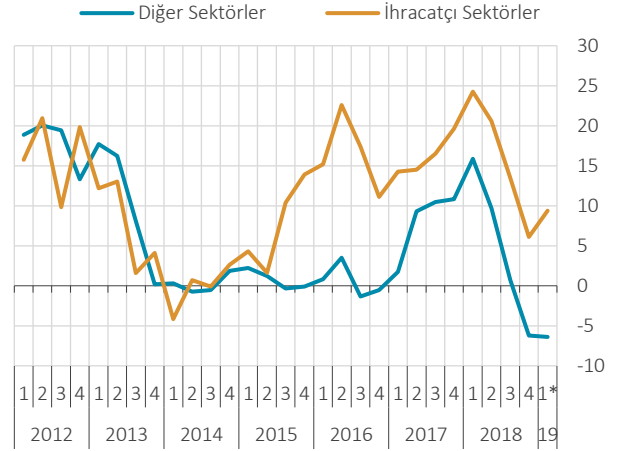
Grafik 4.2.7: Merkezi Yönetim Sermaye Giderleri*
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Reel, 2012=100)

Kaynak: HMB, TCMB.

* TÜFE ile reelleştirilmiştir.

Grafik 4.2.8: İYA Sektörel Sabit Sermaye Yatırım Eğilimi
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Artacak – Azalacak, %)

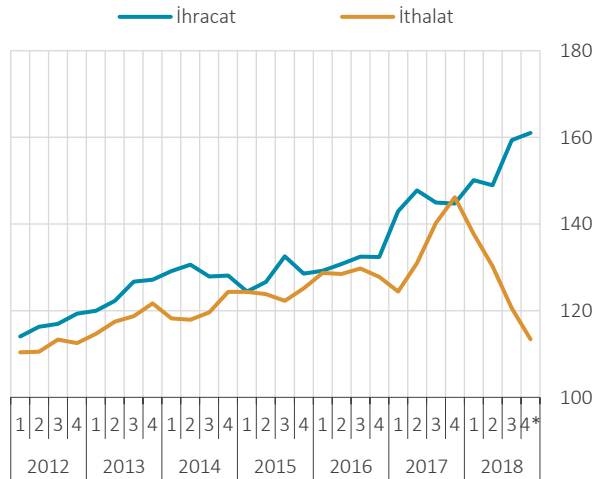

Kaynak: TCMB.

* Ocak ayı itibarıyla.

Net ihracatın dönemlik büyümeye güçlü desteğinin dördüncü çeyrekte devam ettiği görülmektedir. Küresel büyüme görünümündeki kısmi yavaşlama sinyallerine rağmen dış talep gücünü korumaktadır. Reel kurdaki birikimli değer kaybının yanı sıra yurt içi talepteki yavaşlamaya bağlı olarak firmaların dış piyasalara yönelme eğilimi ve pazar çeşitlendirme esnekliği mal ihracatını desteklemeyi sürdürmektedir (Grafik 4.2.9). Buna ek olarak, turizm ve bağlantılı taşımacılık faaliyetlerindeki güçlü seyirle de birlikte mal ve hizmet ihracatının büyümeye katkısı artmıştır (Grafik 4.2.10). Diğer taraftan, Türk lirasındaki değer kaybı ve yurt içi talepteki daralma ithalat talebini zayıflatmaktadır (Grafik 4.2.9 ve Kutu 4.1).

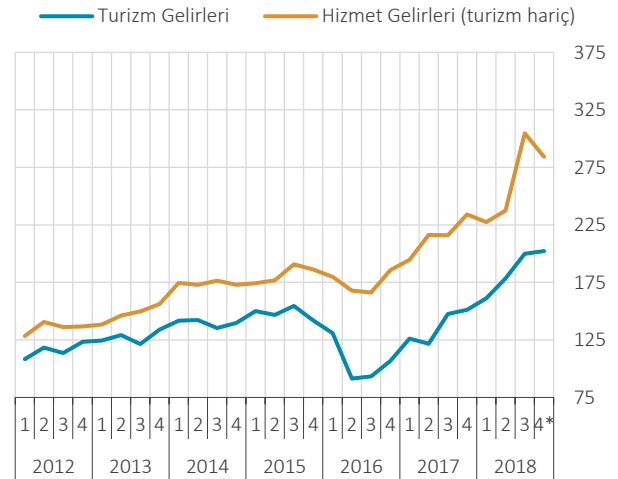
Grafik 4.2.9: İhracat ve İthalat Miktar Endeksleri
(Altın Hariç, Mevsimsellikten Arındırılmış, 2010=100)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Ekim ve Kasım dönemi gerçekleşme, Aralık ayı tahmindir.

Grafik 4.2.10: Turizm ve Hizmet Gelirleri**
(Reel, Mevsimsellikten Arındırılmış, 2010=100)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Ekim ve Kasım dönemi gerçekleşme, Aralık ayı tahmindir.

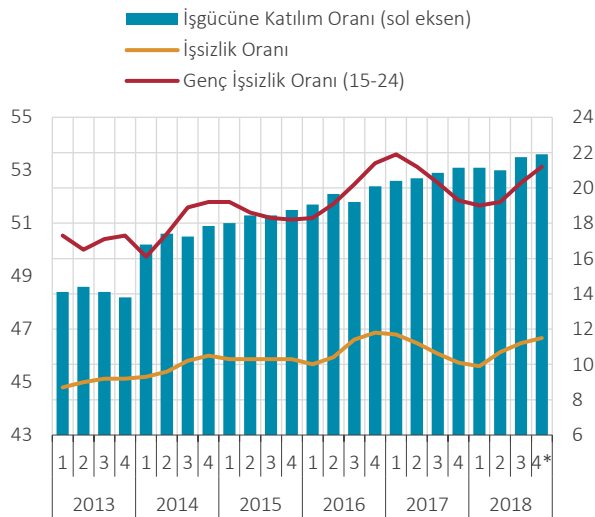
** TÜFE ile reelleştirilmiştir.

Özetle, iktisadi faaliyetteki dengelenme eğilimi belirginleşmiştir. 2019 yılı boyunca, enflasyon görünümünde iyileşme ve ülke risk primlerindeki gerilemeyle beraber finansal koşulların iç talepte ılımlı bir toparlanmaya destek vereceği, diğer taraftan net ihracatın büyümeye katkısının süreceği öngörülmektedir. Diğer taraftan, gelişmiş ülke para politikalarına ve küresel iktisadi faaliyet görünümüne yönelik son dönemde artan belirsizlikler sermaye akımları ve dış ticaret kanalıyla büyüme üzerindeki aşağı yönlü riskleri canlı tutmaktadır.

4.3 İşgücü Piyasası

2017 yılı boyunca gerileyen işsizlik oranları 2018 yılı ikinci çeyreğinden itibaren artış eğilimine girmiş ve bu eğilim yılın son çeyreğine girerken de devam etmiştir (Grafik 4.3.1). Üçüncü çeyrekte, mevsimsellikten arındırılmış toplam ve tarım dışı işsizlik oranları bir önceki çeyreğe göre 0,5 puan artarak sırasıyla yüzde 11,2 ve 13,1 oranlarında gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, iktisadi faaliyetteki yavaşlamayla tarım dışı sektörde yaşanan istihdam büyümesindeki ivme kaybının yanı sıra işgücüne katılım oranındaki artış etkili olmuştur (Grafik 4.3.2). Eylül, Ekim ve Kasım aylarını kapsayan Ekim döneminde, mevsimsellikten arındırılmış toplam ve tarım dışı işsizlik oranları üçüncü çeyreğe göre sırasıyla 0,3 ve 0,4 puan artarak yüzde 11,5 ve 13,5 olmuştur.

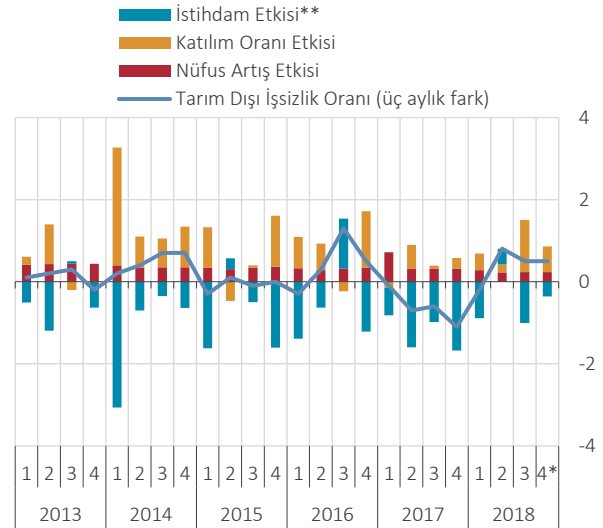
Grafik 4.3.1: İşsizlik ve İşgücüne Katılım Oranları
(Mevsimsellikten Arındırılmış, %)

Kaynak: TÜİK.

* Ekim dönemi itibarıyla.

Grafik 4.3.2: Tarım Dışı İşsizlik Oranı Çeyreklik Değişimine Katkıları
(Mevsimsellikten Arındırılmış, % Puan)

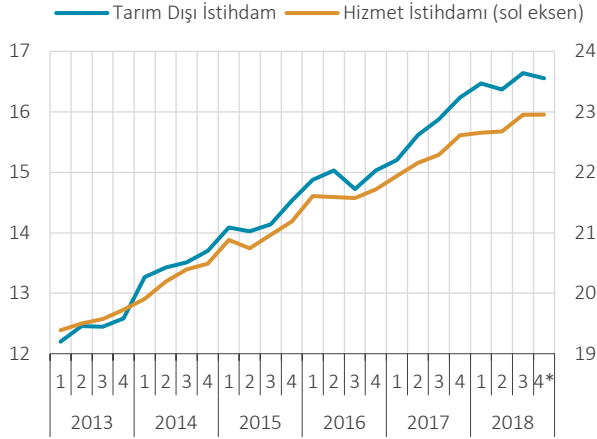
Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Ekim dönemi itibarıyla.

** İstihdam artışı tarım dışı işsizlik oranını azaltıcı yönde etkilemektedir.

2018 yılının üçüncü çeyreğinde tarım dışı istihdam artışına en yüksek katkıları sırasıyla hizmet ve sanayi sektörlerinden gelmiştir (Grafik 4.3.3 ve Grafik 4.3.4). İhracatın büyümeyi destekleyici seyri sanayi sektörü istihdamına olumlu yansımıştır. Hizmetler sektörü alt kalemleri incelendiğinde, artışın temel olarak ticarete konu olan, turizm bağlantılı veya kamu ile ilişkili sektörlerde olduğu gözlenmektedir (Grafik 4.3.5). İnşaat istihdamı ise sektöre girdi sağlayan faaliyet kollarında gözlenen yavaşlama ile uyumlu bir şekilde düşmeye devam etmiştir (Grafik 4.3.4).

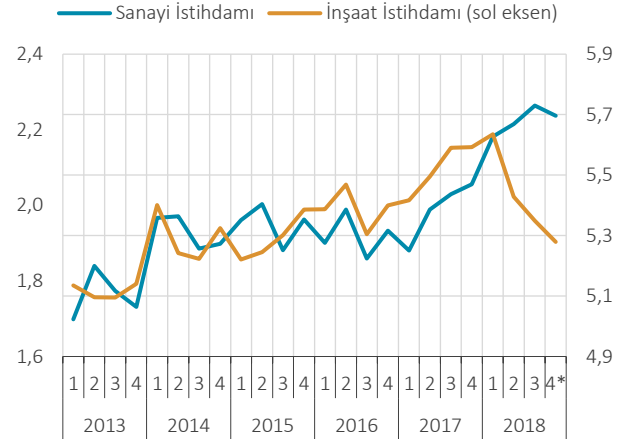
Grafik 4.3.3: Tarım Dışı İstihdam ve Hizmet İstihdamı
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Milyon Kişi)

Kaynak: TÜİK.

* Ekim dönemi itibarıyla.

Grafik 4.3.4: Sanayi ve İnşaat İstihdamı
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Milyon Kişi)

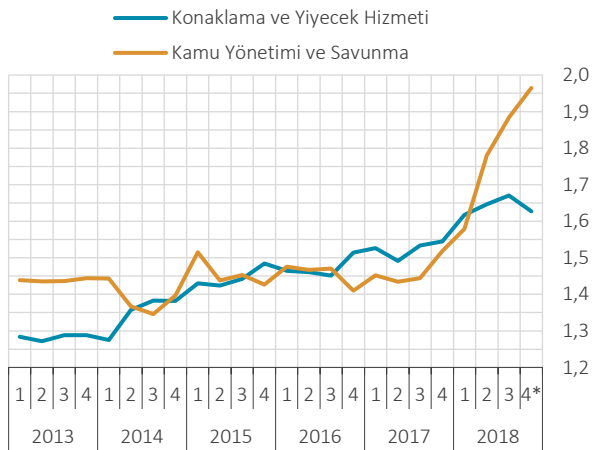

Kaynak: TÜİK.

* Ekim dönemi itibarıyla.

2018 yılının son çeyreğinde iktisadi faaliyette yurt içi talep kaynaklı yavaşlamanın belirginleşmesi, firmaların istihdam duruşlarında da bozulmaya neden olmuştur. Nitekim Ekim döneminde yılın üçüncü çeyreğine kıyasla sanayi ve inşaat istihdamı sırasıyla yüzde 0,6 ve yüzde 2,9 oranlarında gerilemiştir. Kamu bağlantılı sektörlerin hizmet sektörü istihdamını destekleyici olduğu değerlendirilmekle birlikte bu dönemde ihracat ve turizm bağlantılı sektörlerin istihdamında yavaşlama sinyalleri bulunmaktadır (Grafik 4.3.5).

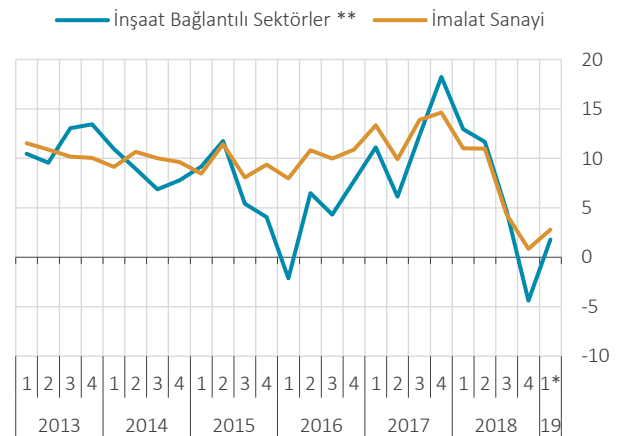
Grafik 4.3.5: Seçilmiş Hizmet Sektörleri İstihdamı
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Milyon Kişi)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Ekim dönemi itibarıyla.

Grafik 4.3.6: İYA Gelecek Üç Aydaki Toplam İstihdam Beklentisi
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Artacak – Azalacak, %)

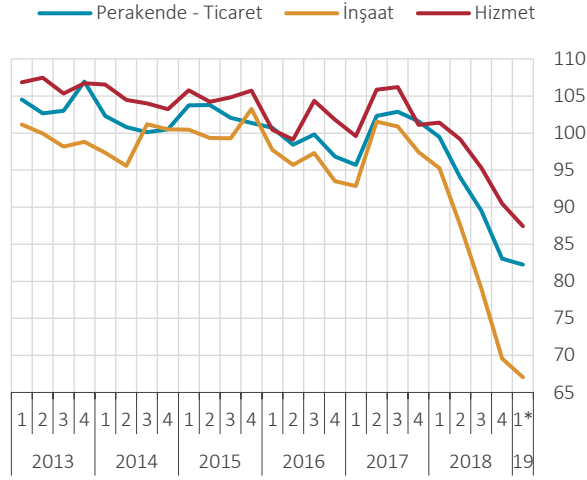
Kaynak: İYA, TCMB.

* Ocak ayı itibarıyla.

** Kauçuk ve plastik, diğer metalik olmayan mineral maddeler, ana metal ve fabrikasyon metal sektörlerini içermektedir.

İYA gelecek üç ay istihdam beklentisi imalat sanayiinde başta inşaat bağlantılı sektörler olmak üzere istihdamın zayıf seyrinin süreceğine işaret etmektedir (Grafik 4.3.6). Benzer şekilde, sanayi dışındaki sektörlerde de gelecek üç ay istihdam beklentilerindeki zayıflama sürmektedir (Grafik 4.3.7). Ayrıca, tarım dışı işsizlik oranıyla beraber hareket eden Kariyer.net ilan başına başvuru sayısı son çeyrekte bir önceki döneme kıyasla artmaya devam etmiştir (Grafik 4.3.8).

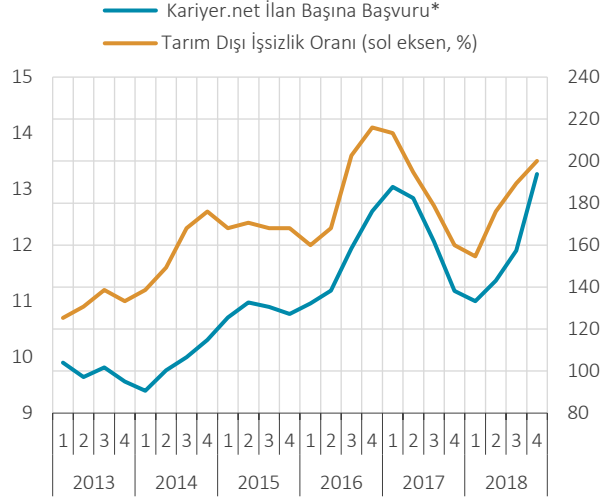
Grafik 4.3.7: Önümüzdeki Üç Ayda Sektörler Bazında Çalışan Sayısı Beklentisi (Mevsimsellikten Arındırılmış)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Ocak ayı itibarıyla.

Grafik 4.3.8: Kariyer.net İlan Başına Başvuru ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı (Mevsimsellikten Arındırılmış)

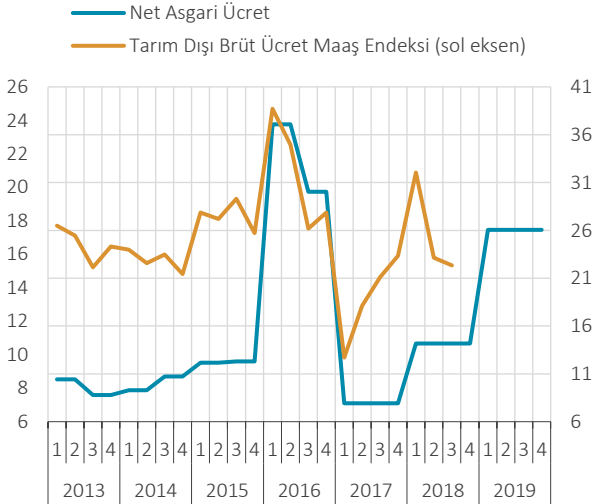
Kaynak: Kariyer.net, TCMB.

* Ekim dönemi itibarıyla.

4.4 Ücretler ve Verimlilik

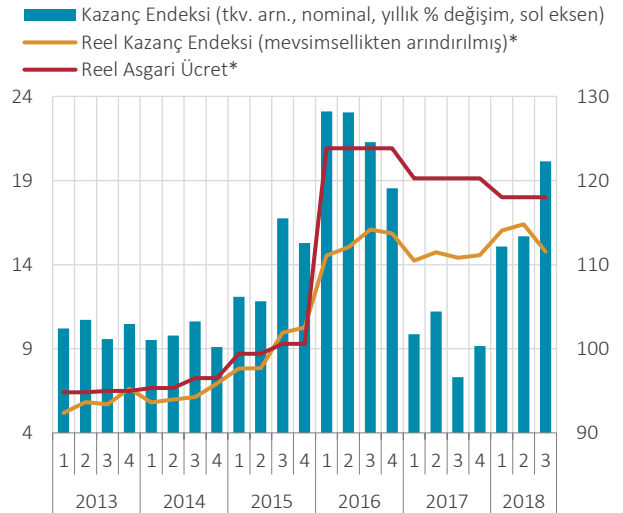
İşsizlik oranlarında yükseliş eğiliminin sürdüğü 2018 yılının üçüncü çeyreğinde, tarım dışı brüt ücret ve maaş endeksi reel olarak gerilemiştir (Grafik 4.4.1). Benzer şekilde, mevsimsellikten arındırılmış reel kazanç endeksi bir önceki çeyreğe göre yüzde 2,8 gibi yüksek bir oranda azalmıştır (Grafik 4.4.2).

Grafik 4.4.1: Tarım Dışı Ücret Endeksi ve Net Asgari Ücret (Nominal, 2015=100, Yıllık % Değişim)

Kaynak: ÇSGB, TCMB, TÜİK.

Grafik 4.4.2: Tarım Dışı Sektörlerde Saatlik Kazanç Endeksi (Mevsimsellikten Arındırılmış, 2015=100)

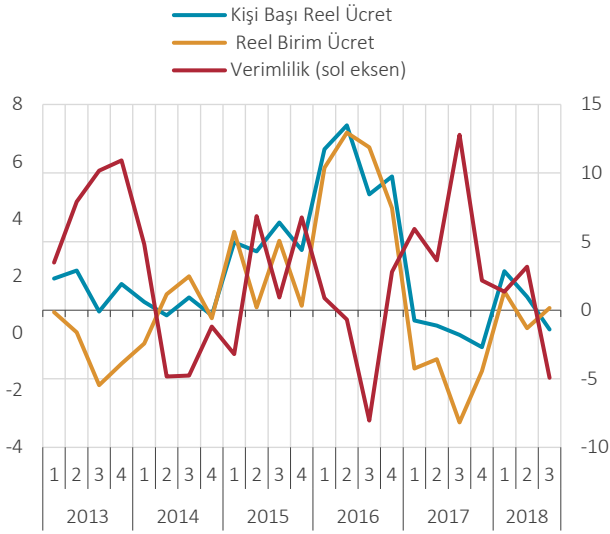

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Reelleştirmede TÜFE kullanılmıştır.

2018 yılının üçüncü çeyreğinde olduğu gibi faaliyetin daraldığı dönemlerde üretim istihdama kıyasla daha hızlı tepki vermekte ve kısmi emek verimliliği gerilemektedir. Nitekim söz konusu dönemde, tarım dışı sektörde kısmi emek verimliliği bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 1,6 oranında azalmış, kişi başı reel ücret düşüşü ise yüzde 1,4 ile bir miktar daha sınırlı kalmıştır. Bu doğrultuda reel birim ücretler (kişi başı reel ücret/verimlilik) bir önceki yıl değerine yakın seyretmiştir (Grafik 4.4.3).

Grafik 4.4.3: Kısmi Emek Verimliliği*, Kişi Başı Reel Ücret ve Reel Birim Ücret (Tarım Dışı, 2015=100, Yıllık % Değişim)**

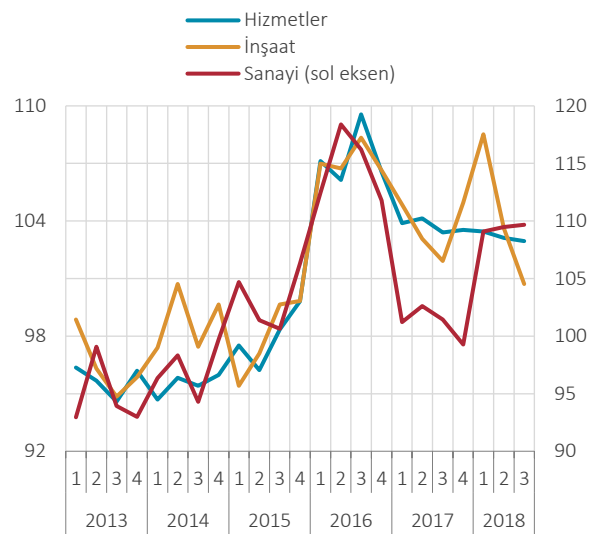

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Tarım dışı katma değer/tarım dışı istihdam (HİA).

** Kişi başı reel ücret x istihdam/katma değer.

Grafik 4.4.4: Sektörel Reel* Birim İşgücü Maliyeti (Mevsimsellikten Arındırılmış, 2015=100)**

Kaynak: TCMB, TÜİK.

* Reelleştirmede TÜFE kullanılmıştır.

** Reel işgücü maliyeti/verimlilik (katma değer/HİA istihdam).

2018 yılının üçüncü çeyreğinde mevsimsellikten arındırılmış saatlik reel işgücü maliyet endeksi tüm sektörlerde bir önceki çeyreğe kıyasla düşmüştür. Hizmetler ve sanayi sektörlerinde verimlilikte de benzer düşüşlerle birlikte reel birim işgücü maliyetleri yatay seyretmiştir. İnşaat sektöründe ise istihdamdaki sert daralma nedeniyle reel birim işgücü maliyeti yüksek oranda gerilemiştir (Grafik 4.4.4).

2018 yılının son çeyreği için iktisadi faaliyetin seyri, işsizlik oranı ve enflasyon gelişmeleri ücretleri belirleyen başlıca etmenler olacaktır. Bu dönemde işsizlik oranlarındaki artış, asgari ücret komşuluğunda çalışanların ücretlerini etkilemezken, daha yüksek gelir dilimlerindeki ücret artışlarını baskılamaktadır. 2019 yılı içinde asgari ücret seviyesi ve geçmiş enflasyon oranları, ekonomi genelinde ücret artışlarını belirleyecek temel unsurlar arasındadır. 2019 yılı için brüt asgari ücret 2.558 TL, net asgari ücret 2.020 TL olarak belirlenmiş; böylece, asgari ücret artış oranı yüzde 26 olmuştur (Grafik 4.4.1). Asgari ücrette işverene devlet desteğinin 2019 yılında da sürececek olmasının, maliyet baskılarını kısmen sınırlayacağı değerlendirilmektedir. Diğer bir önemli konu ise ücretlerin iş çevrimlerine olan duyarlılığıdır. Aldan ve Gürçihan-Yüncüler (2016)¹ çalışması Türkiye’de asgari ücret ve altındaki ücret grubu için reel ücretlerde anlamlı bir esneklik bulunmadığı, ancak asgari ücret üzerinde kazananlar için reel ücretlerin görece olarak daha esnek olduğu sonucuna varmaktadır. Bu durumda, iş çevrimine duyarlı ücret dilimlerinde artışların asgari ücret artışından daha sınırlı olacağı tahmin edilmektedir. Özetle, asgari ücret ayarlaması ve geçmiş enflasyona endeksleme davranışı nedeniyle 2019 yılında ücret artış oranının bir önceki yıla göre artması beklenmekle birlikte, iktisadi faaliyet ve istihdam piyasası görünümünün bu artışı kısmen sınırlayacağı öngörülmektedir.

4.5 Çıktı Açığı

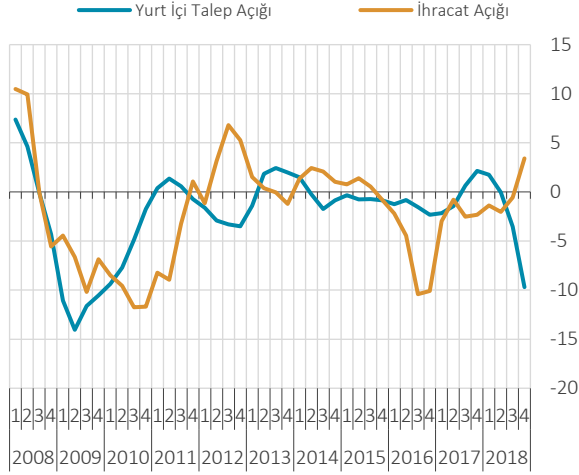
Ekonominin çevrimsel durumu ve enflasyon üzerindeki talep yönlü baskıların değerlendirilmesine yönelik olarak TCMB bünyesinde çeşitli yöntemlerle türetilen çıktı açığı göstergeleri takip edilmektedir.² Mevcut görünüm altında çıktı açığının bileşenleri incelendiğinde, 2018 yılının son çeyreğinde ihracatın uzun

¹ Aldan, A., ve Gürçihan Yüncüler, H. B. (2016), Real Wages and the Business Cycle in Turkey, TCMB Çalışma Tebliği, No. 16/25.

² Bk. Enflasyon Raporu 2017-1, Kutu 4.2, “Alternatif Göstergelerle Çıktı Açığına Bakış”, sf. 55-59.

dönem eğiliminin üzerinde seyrettiği tahmin edilmektedir (Grafik 4.5.1). Buna rağmen, yurt içi talepteki zayıflamayla birlikte toplam talep koşullarının enflasyona düşüş yönü katkısının belirginleştiği değerlendirilmektedir. Nitekim çeşitli göstergelerle oluşturulan çıktı açığı bandı, iktisadi faaliyetin son çeyrekte potansiyelinin belirgin ölçüde altında seyrettiğine yönelik bir uzlaşa içermektedir (Grafik 4.5.2).

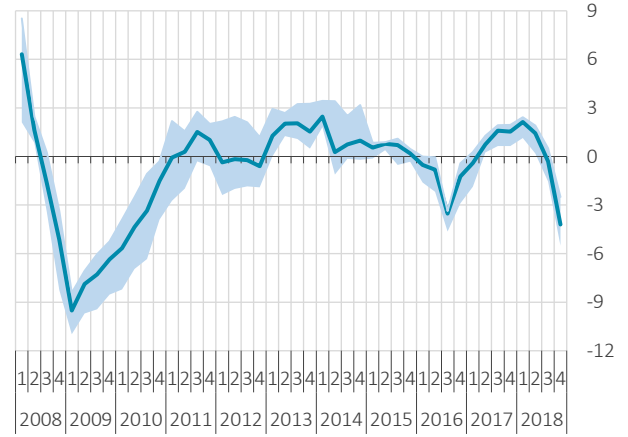
Grafik 4.5.1: Talep Bileşenlerine Göre Ayrıştırılmış Çıktı Açığı*

Kaynak: TCMB Hesaplamaları.

* Talep bileşenlerine göre oluşturulmuş çıktı açığı serisi (bk. Enflasyon Raporu 2018-III Kutu 4.1). 2018 yılının son çeyreği için toplam talep bileşenlerine ilişkin tahminler kullanılmıştır.

Grafik 4.5.2: Çıktı Açığı Göstergeleri* (Ortalama ve Minimum-Maksimum Bandı)

Kaynak: TCMB Hesaplamaları.

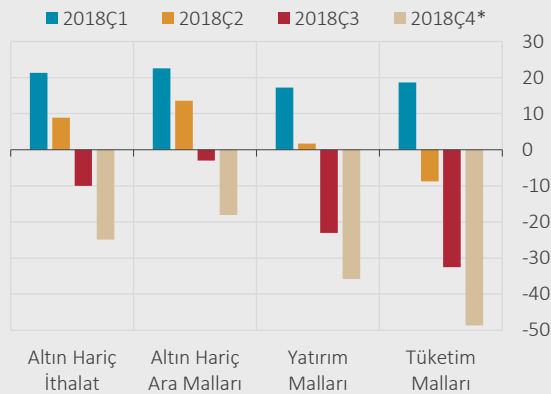
* 2018 yılının son çeyreği için milli gelir ve toplam talep bileşenlerine ilişkin tahminler kullanılmıştır.

Kutu 4.1

İthalatta Yakın Dönem Eğilimleri: Tüketim ve Yatırım Malları

Cari işlemler dengesinde yılın üçüncü çeyreğinde başlayan iyileşme eğilimi ihracattaki güçlü seyir, kredilerdeki ivme kaybı, iktisadi faaliyetin yavaşlaması ve turizm gelirlerindeki toparlanma ile beraber yılın son çeyreğinde hızlanarak devam etmiştir. Nitekim Mayıs ayında 58,2 milyar ABD dolarına ulaşan 12-aylık cari açık Kasım ayı itibarıyla 33,9 milyar ABD doları seviyesine düşmüştür. Cari açıktaki söz konusu azalış ağırlıklı olarak ithalattaki daralmadan kaynaklanmıştır. Son dönemde reel kur ve iç talepte gözlenen düşüşler ve kredilerin artış hızındaki yavaşlama¹ ile birlikte gerek toplam ithalatta gerekse tüketim ve yatırım mallarının ithalatında azalışlar gözlenmektedir.

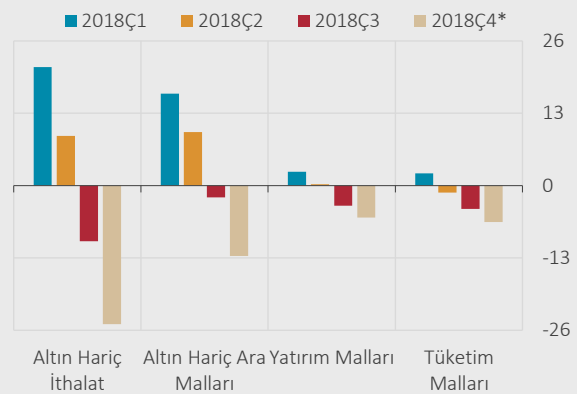
Grafik 1: İthalat ve Alt Kalemleri (Yıllık % Değişim)

* Kaynak: TÜİK.

Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

Grafik 2: İthalat Değişimine Katkıları (% Puan)

* Kaynak: TÜİK.

Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

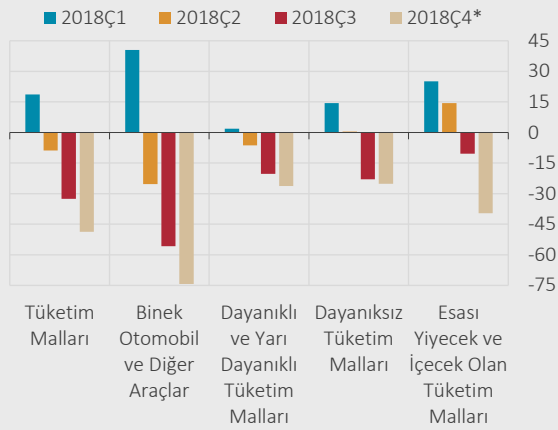
Yakın dönem ithalat gelişmeleri incelendiğinde birkaç önemli nokta ön plana çıkmaktadır: Yılın ilk yarısında yaklaşık yüzde 10 oranında artan altın hariç ithalat, yılın üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde yıllık bazda sırasıyla yüzde 10,4 ve yüzde 24,9 oranında daralmıştır. Yılın ilk yarısında yatırım ve tüketim malları kalemi belirgin şekilde yavaşlarken, toplam ithalat içerisinde yüksek paya sahip ara malları ithalatının güçlü seyri ithalat artışını canlı tutan faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Grafik 1 ve 2).² Üçüncü çeyrekte başlayarak yavaşlayan iç talep ve kredi artış hızlarındaki gerilemeyle beraber yatırım ve tüketim mallarındaki düşüş daha belirgin hale gelmiş ve ara malları ithalatında da sınırlı düşüş başlamıştır. Yılın son çeyreğinde ise ithalattaki düşüş eğilimi her üç alt kaleme de yayılmıştır. Tüketim ve yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı düşük de olsa söz konusu iki kalemin son çeyrekte toplam ithalattaki düşüşe katkısı ara malları ile aynı oranda gerçekleşmiştir.³

Tüketim malı ithalatı detaylı incelendiğinde, yıllık düşüşün özellikle üçüncü ve dördüncü çeyreklerde alt kalemlere yayıldığı ve yüksek oranlarda gerçekleştiği görülmektedir (Grafik 3). Binek otomobil ithalatı, düşüşün en yüksek olduğu tüketim malı grubu olarak ön plana çıkmaktadır. Son çeyrekte tüketim malı ithalatındaki yüzde 49 civarındaki azalışın 31 puanının binek otomobil kaynaklı olduğu dikkat çekmektedir (Grafik4).

¹ Kredi büyümesi ve cari açık ilişkisi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Enflasyon Raporu (Nisan 2011) Kutu 5.1, "Kredi Genişlemesi ve Cari Açık".

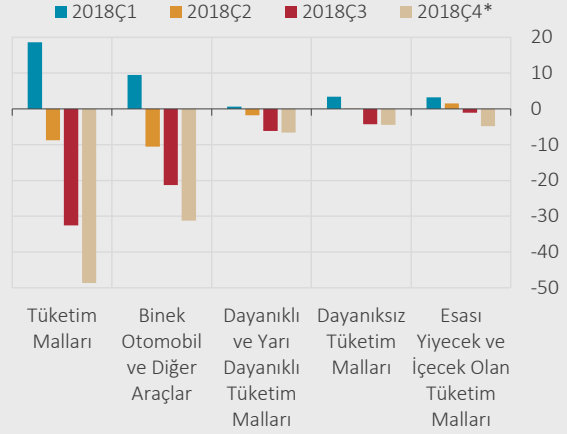
² Kutudaki bütün hesaplamalar parasal olmayan altın ithalatı göz ardı edilerek yapılmaktadır. Ayrıca ithalat büyüklükleri iş günü başına ve milyon ABD doları cinsindedir.

³ Parasal olmayan altın dışlanarak hesaplandığında tüketim, yatırım ve ara malları, 2017 yılı toplam ithalatının sırasıyla yüzde 13, yüzde 15 ve yüzde 72'sini oluşturmaktadır.

Grafik 3: Tüketim Mali İthalatı ve Alt Kalemleri (Yıllık % Değişim)

Kaynak: TÜİK.

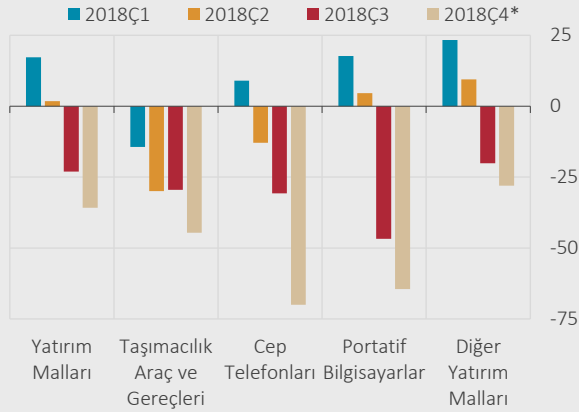
*Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

Grafik 4: Tüketim Mali İthalat Değişimine Katkılar (% Puan)

Kaynak: TÜİK.

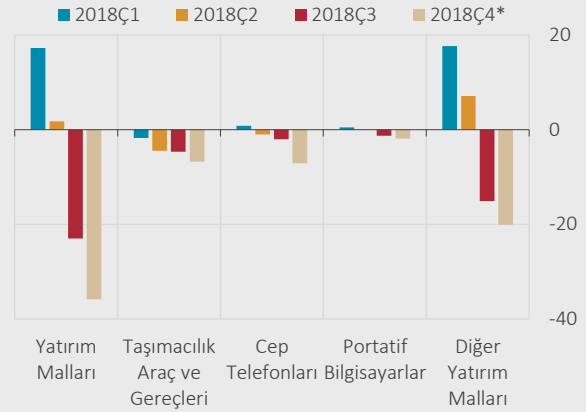
*Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

Yatırım malları alt kalemler bazında incelendiğinde ithalattaki düşüşün cep telefonları, portatif bilgisayarlar ve taşımacılık araçları gibi fiilen tüketim malları gibi kullanılan kalemlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir (Grafik 5). Son çeyrekte bu kalemlerdeki düşüşler yıllık bazda sırasıyla yüzde 70, 64 ve 45 olmuştur. Bu ürünlerin ithalatındaki gerilemede Türk lirasının değer kaybetmesinden dolayı fiyatların yükselmesi ile kredi koşullarındaki sıkılaştırmanın etkili olduğu değerlendirilmektedir. Yüksek oranlarda düşüş sergileyen bu üç kalemin, son çeyrekte yatırım mali ithalatındaki yüzde 36'lık düşüşe katkısı 16 puan civarındadır (Grafik 6). Makine ve teçhizat mallarını kapsayan diğer yatırım malları ithalatındaki gerileme ise yüzde 28 ile görece sınırlı kalmaktadır.

Grafik 5: Yatırım Mali İthalatı ve Alt Kalemleri (Yıllık % Değişim)

Kaynak: TÜİK.

*Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

Grafik 6: Yatırım Mali İthalat Değişimine Katkılar (% Puan)

Kaynak: TÜİK.

*Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır.

Sonuç olarak, yılın son çeyreğinde cari işlemler dengesindeki hızlı düzelmede tüketim ve yatırım malları ithalatı önemli rol oynamaktadır. Tüketim mallarındaki düşüşte otomotiv ön plana çıkarken, yatırım mallarındaki düşüşte daha çok tüketim amaçlı kullanılan malların ithalatı belirleyici olmaktadır. Öte yandan makine ve teçhizat ithalatındaki daralmanın görece sınırlı olması dikkat çekmektedir. İktisadi faaliyetin zayıfladığı, kredi arzının daraldığı ve reel kurun düştüğü bu dönemde dış dengelenmenin ara mali yerine ağırlıklı olarak tüketim malları kanalı üzerinden sağlanmasının üretim potansiyeli açısından daha sağlıklı bir bileşime işaret ettiği düşünülmektedir. Bu durumun önümüzdeki dönemde cari açığındaki düşüşün devam etmesi ile beraber dış finansmana yönelik riskleri sınırlayabileceği düşünülmektedir.

Kutu 4.2

Cari Açığın Düşürülmesine Yönelik Yapısal Tedbirler

Cari açığın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı (CA / GSYİH) 2018'in ilk yarısında yüzde 6,5'a ulaştıktan sonra, ihracattaki toparlanma ile birlikte üçüncü çeyrekte yüzde 5,5 seviyesine inmiştir. Kasım ayında ise 12 aylık birikimli cari açık bir önceki aya göre 5,5 milyar ABD doları azalış göstererek 34 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. Son dönemde gözlenen ihracattaki artış ve ithalattaki düşüş eğilimleri 2018 yılı cari açık göstergesinde iyileşmenin devam edeceğine işaret etmektedir. Bununla beraber, iktisadi yazının, cari açıktaki düzeltmelerin orta ve uzun vadede yapısal düzenlemeler yoluyla gerçekleştirilebileceğine yönelik vurgusu cari açığın yapısal tarafına yönelik tedbirlerin ön planda tutulması gerektiğini ima etmektedir.¹ Bu çerçevede, son dönemde Türkiye'de cari açığı yapısal sorunlarına yönelik tedbirler alınmıştır. Bu kutuda cari açığın temel yapısal sorunları ve giderilmesine ilişkin tedbirler beş başlık altında tartışılmaktadır.

Tasarruf-Yatırım Açığı

Yüzde 4-5 civarında seyreden tasarruf-yatırım açığı, yatırım seviyesi Türkiye'ye benzer ülkelerle karşılaştırıldığında yüksektir.² Bu bağlamda, son dönemde yurt içi tasarrufları teşvik etmeye yönelik finansal araç çeşitliliğini artırıcı bir dizi politika uygulamaya konulmuştur. Örneğin, 2017 yılından bu yana zorunlu olarak uygulanan Bireysel Emeklilik Sistemi'nde biriken fonların 2020 yılı sonunda GSYİH'nın yüzde 3,5'ine ulaşması beklenmektedir. Benzer şekilde, çeyiz ve konut hesapları ile finansal sistem dışındaki altınların ekonomiye kazandırılmasını amaçlayan altına dayalı menkul kıymet ihraçları hanehalkı tasarruflarını kayda değer ölçüde artırmıştır.³

Hanehalkı tasarruf oranının artması yeterli düzeyde gelire ve gelirin dengeli bir şekilde dağılımına bağlıdır. Bu amaç doğrultusunda, geliştirilebilecek politikalar arasında tüketim kalıplarının israfı azaltıcı ve ekolojik dengeyle barışık bir yapıya kavuşturulması; nüfus artış oranının sürdürülebilir büyüme oranı ile uyumlu bir yapıda olması uzun vadede çözüme yönelik değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'de hanehalkı borçluluğu benzer ülkelerle kıyaslandığında daha düşük seviyelerdedir.⁴ Fakat, cari açığın dengeli seyrinin hanehalkı borçluluğu ile birebir ilişkili olması finansal sistemde kırılma riskinin artmasını önleyecek makro-iktisadi politikaların gerektiğinde hızlı ve farklı kurumlar arasında işbirliği içinde uygulanabilmesini önemli hale getirmektedir. Bu açıdan yeni kurulan Finansal İstikrar ve Kalkınma Komitesi finansal sistemde biriken risklerin zamanlı tespitini ve risk yönetiminin koordinasyonunu sağlayacak önemli bir role sahiptir. 32 Sayılı Karar'da yapılan düzenlemelerin ve kur riskinin yönetilmesine ilişkin TCMB nezdinde başlatılan inisiyatifin de tasarrufları daha sağlıklı bir yapıya kavuşturması beklenmektedir.⁵

¹ Kara ve Sarıkaya (2013).

² Ceritoğlu ve Cilasun (2017).

³ TCMB (2018, 23-25).

⁴ Eroğlu ve Kılıç (2017), TCMB (2014, 51-73).

⁵ <https://www.tcmbveri.gov.tr>.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artırılmasına yönelik politikaların sanayi politikası ile uyum içinde tasarlanması gerekmektedir. Yabancılar imalat sanayine daha çok üretim zincirinin bir parçası olarak etkinlik güdüsüyle; hizmet sektörüne ise daha çok pazar paylarını genişletmek amacıyla yatırım yapmaktadır.⁶ Türkiye’de bu çerçevede uygulanan ve kapsama alanlarına ve ölçeğine göre değişiklik gösteren teşvik programlarının olumlu dışsallıklar yoluyla üretim kapasitesini artıracak DYY’lere yönelik olmasının; DYY girişlerinde yerli ortaklığın özendirilmesinin; teşviklerin yerel tedarikçilerin kapasite ve beceri seviyesinin artırılmasına yönelik olarak tasarlanmasının cari açığın uzun dönemli finanşmanına katkı sağlaması beklenmektedir. Söz konusu programların, eğitim ve bilgi tabanlı sermayenin geliştirilmesine ve Ar&Ge’nin artmasına yönelik uzun dönemli eğitim politikaları ile de desteklenmesi; daha geniş tabanlı, yatırımcıların kolaylıkla anlayabileceği ve iştirak edebileceği şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Yatırımlarda Verimliliği ve Katma Değeri Yüksek Alanlara Yönelmek

Katma değeri yüksek üretim süreçlerine geçişin üretim tecrübesi, teknolojik altyapı, iş yapma ortamı, Ar&Ge ve beşeri sermaye düzeyi ile birebir ilişkili olduğunun dikkate alınması; yatırım kaynaklarının teknolojik altyapının gelişimine olanak sağlayacak; eğitim sisteminin işgücünün verimli alanlara kayışını kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi yararlı olacaktır.

İhracatın İthal Ara Malı Bağımlılığı

İthal girdilere alternatif, yüksek katma değerli ve teknolojik ürünlerin yurt içinde üretimine yönelik politikaların cari açığın azaltılması açısından faydalı olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda ihracata dönük üretim stratejisi çerçevesinde, ara malı ithalatına olan bağımlılığı azaltmaya ve girdi tedarikçilerinin sürdürülebilirliğine yönelik Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı uygulamaya koyulmuş ve Yerileştirme Yürütme Kurulu oluşturulmuştur. Bununla beraber, ithal girdi kullanımının tamamen olumsuz bir durum olmadığını; son yıllarda üretim süreçlerinin küreselleştiği göz önüne alındığında ithal girdilerin sürekliliğinin sağlanmasının, özellikle küresel zincirlerin parçası olan üreticilerin verimliliği açısından önem teşkil ettiğini de göz ardı etmemek gerektiği not edilmelidir.⁷

İthal Enerji İhtiyacı

İthal enerji ihtiyacını azaltacak birincil etmen yenilenebilir enerji kaynaklarına kayıştır. Dolayısıyla, azalan doğal gaz ithalatının cari açığı da doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir.⁸ Enerji yatırımlarının ülke doğal zenginliklerine göre tasarlanması ve ülke geneline yayılması; yerli teknik donanımın teşviki ve bu teknolojiyi bilen/kullanan teknik işgücünün oluşturulması; enerji tasarrufu sağlayan önlemlerin alınması gibi çabalar enerji talebinin yerel kaynaklara yönelmesine destek sağlayabilecektir. Ayrıca, enerji tüketim kalıplarının değiştirilmesine yönelik çalışmaların desteklenmesi de önem taşımaktadır.

Özetle, cari açıkta son dönemdeki konjonktürel iyileşmenin yapısal alanlardaki tedbirlerle desteklenmesi uzun dönemde istikrarlı bir dengeyi sağlamak açısından önemlidir. Bu çerçevede, cari açığın finansmanının sağlıklı bir yapıya kavuşturulması çerçevesinde tasarrufların artırılmasına ve finansal istikrarın sürekliliğine yönelik çabaların, uluslararası üretim süreçlerinin içiçe geçtiği bir yapıda toplam verimliliğin artırılmasına yönelik tedbirlerle bir arada ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

⁶ Akdoğan ve Saygılı (2018).

⁷ Sevinç vd. (2018).

⁸ Saygılı (2018).

Kaynakça

- Akdoğan, K. ve Saygılı, H. (2018), Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Etkileyen Unsurlar, Merkezın Güncesi, TCMB.
- Ceritoğlu, E. ve Cilasun, S.M. (2017), Milli Gelir Revizyonu Sonrası Tasarruf Açığına İlişkin Görüşlerimiz Değiştı mi?, Merkezın Güncesi, TCMB.
- Eroğlu, E. ve Kılıç, Y. (2018), Hanehalkı Borçluluk Seviyesine Karşılaştırmalı Bir Bakış, Merkezın Güncesi, TCMB.
- Kara, H., ve Sarıkaya, Ç. (2013), Türkiye’de Konjonktürel Etkilerden Arındırılmış Cari İşlemler Dengesi. *İktisat İşletme ve Finans*, 28(332), 09-32.
- Sevinç, O., Tok, E.Ö. ve Tümen, S. (2017), İthal Girdi Kullanımında Durum Tespiti ve Farklı Bakış Açıları, Merkezın Güncesi, TCMB.
- Saygılı, H. (2018), Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kullanımı, Merkezın Güncesi, TCMB.
- TCMB. (2014). “Türkiye’de Tüketici Kredilerine Yönelik Makro İhtiyati Politikaların Etki Analizi”. Finansal İstikrar Raporu, Sayı: 19.
- TCMB (2018), Finansal İstikrar Raporu, Mayıs 2018.

